

Mir Cəlalin fikir dünyası

Aforizmlər, elmi məqalələr

“Avropa” nəşriyyatı

Bakı-2020

Tərtibçi və redaktor: **Aydın Xan Əbilov**,
YYŞİB-nin sədri, yazıçı-kulturoloq

Elmi redaktor: **Azər Turan**,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

“Mir Cəlalin fikir dünyası”. Aforizmlər, elmi məqalələr.
Bakı, “Avropa” nəşriyyatı, 2020, 56 səh.

Bu elmi-filoloji nəşr Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının Mədəniyyət Nazirliyi ilə birgə təşkil etdiyi, Yeni Yazarlar və Sənətçilər İctimai Birliyi tərəfindən həyata keçirilən “Mir Cəlal Paşayev”: Gənclər üçün İnternet e-kitabxana və kreativ-innovativ mərkəz” layihəsi çərçivəsində hazırlanmışdır.

© Yeni Yazarlar və Sənətçilər
İctimai Birliyi, 2020

AZƏRBAYCANI YARADICILIĞINDA YAŞADAN GÖRKƏMLİ ŞƏXSİYYƏT: MİR CƏLAL PAŞAYEV

XX əsr Azərbaycan humanitar-intellektual, ədəbi-filoloji düşüncəsinin görkəmli nümayəndəsi Mir Cəlal Əli oğlu Paşayev 1908-ci il aprelin 26-da Cənubi Azərbaycanın Ərdəbil vilayətində, yoxsul kəndli ailəsində dünyaya göz açıb. Kiçik yaşlarında atası Şimali Azərbaycana - Gəncəyə köçdüyündən uşaqlığını burada keçirib. Mir Cəlal 10 yaşında olanda, 1918-ci ildə atası vəfat etmiş, o, böyük qardaşının himayəsində yaşayıb.

Balacalıqından fitri istedadı ilə ətrafdakıların diqqətini cəlb edən Mir Cəlal 1918–1919-cu illərdə xeyriyyə cəmiyyətinin köməyi ilə ibtidai təhsil alıb və Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Gəncə darülmüəlliminə daxil olub. Tələbə təşkilatının, sonra isə şəhər tələbə həmkarlar təşkilatının sədri seçilib.

Yazıçı kimi 1928-ci ildə ədəbiyyata gələn Mir Cəlal, elə həmin ildə də ilk tədqiqat əsərini yazıb. Sözün gücünə güvənib, onun böyüklüyünə baş əyən sənətkarın könüllərə yangı salmış “Bir gəncin manifesti” əsəri, zəmanənin güzgüsü olan hekayələri klassik bədii nümunələr kimi ədəbiyyat tariximizin səhifələrində müəllifinə əbədiyaşarlıq qazandırmışdır. Yuxusuz gecələrinin, gərgin zəhmətinin bəhrəsi olan “Füzuli sənətkarlığı”, “XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı”, “Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)”, “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları” adlı fundamental əsərləri ədəbiyyatşünaslıq elminin qızıl nüsxələrindəndir.

Ali təhsilimizin beşiyi sayılan Bakı Dövlət Universitetinin sevimli müəllimi, nüfuzlu professoru kimi xatirələrdə daim ya-

şayacaq Mir Cəlal Paşayev həqiqət, düzlük, səmimiyyət aşığı, ailəsini, övladlarını sevən, qoruyan şəxsiyyət olub. Onun bu kəlamı indi də dillər əzbəridir: “Həyatımda yaratdığım ən böyük əsər ailəmdir”.

XX əsrin 20-30-cu illərində ədəbi aləmdə əvvəlcə şeir, sonra isə oçerk və hekayələri ilə görünən Mir Cəlal, az sonra istedadlı və orijinal yaradıcılıq üslubu olan yazıçı kimi tanınıb. Əlli illik yaradıcılıq fəaliyyəti dövründə o, görkəmli nasir kimi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində öz layiqli və şərəfli yerini tutub. Qəti əminliklə demək olar ki, təkcə “Bir gəncin manifesti” əsərinə görə Mir Cəlal klassik sənətkarlar sırasında dayanmaq haqqını qazanıb. Bu əsər çapdan çıxanda onun heç 30 yaşı yox idi. 1928-ci ildə mətbuatda ilk şeirləri (“Dənizin cinayəti”, “Ananın vəsiyyəti”, “Müxbir”) çap olunub. Lakin o, bundan sonra, daha doğrusu, 1930-cu ildən etibarən hekayələr yazıb. O dövrün “Şərq qadını”, “Gənc işçi”, ”İnqilab və mədəniyyət”, “Ədəbiyyat qəzeti” kimi nüfuzlu nəşrlərində “Doktor Cinayətov”, “İfşa”, “Mərkəz adamı”, “Naxələf”, “Bostan oğrusu”, “Qüdrət nümayişi”, “İstifadə”, “Dəzgah qızı”, “Heyrət” ... hekayələrini çap edərək. 1932-ci ildə “Sağlam yollarda”, 1935-ci ildə “Boy” adlı ilk oçerklər və novellalar kitabları çap olunub.

Mir Cəlalin ilk irihəcmli əsəri - “Dirilən adam” romanı 1935-ci ildə ayrıca kitab kimi nəşr olunmuşdur. Hələ yarım əsr bundan əvvəl akademik Məmməd Arif yazıb: “Mir Cəlal “Dirilən adam”la diqqətli bir realist yazıçı olduğunu göstərib”.

İlk dəfə 1937-39-cu illərdə hissə-hissə “Revolusiya və kultura” jurnalında nəşr olunan “Bir gəncin manifesti” əsəri isə yazıçının həyatında böyük bir dönüş yaradıb, ədəbi zirvəyə aparın yoluna cığır açıb və müəllifə böyük oxucu auditoriyası qa-

zandır. 1940-cı ildə “Uşaqgəncnəşr”də kitab halında kütləvi tirajla buraxılan bu əsər oxucu tələbatına görə sonrakı illərdə də dəfələrlə çap edilib. “Bir gəncin manifesti” bu gün də qəlbləri rıqqətə gətirir. Doqquz dəfə müxtəlif illərdə ayrıca kitab halında nəşr olunmuş “Bir gəncin manifesti” Azərbaycanın hüdudlarından çox-çox uzaqlarda da sevilir.

Mir Cəlalın “Dirilən adam”, “Bir gəncin manifesti”, “Yolumuz haynadır” romanlarında keçmiş, “Açıq kitab”, “Yaşadılarım”, “Təzə şəhər” romanlarında isə müasir həyat lövhələrinin bədii təsviri ustalıqla qələmə alınıb. Yazıcının “İnsanlıq fəlsəfəsi” (1961) kitabında toplanmış hekayələri böyük tərbiyəvi-əxlaqi əhəmiyyətə malikdir. “İnsanlıq fəlsəfəsi”, “Subaylıq fəlsəfəsi”, “Təzə toyun nəzakət qaydaları”, “Vicdan mühakiməsi”, “Vicdan əzabı”, “Hesab dostları”, “Təsadüf, ya zərurət”, “Qocaların uşaq söhbəti” və digər hekayələrində isə real həyat lövhələri, fəlsəfi düşüncələr əks olunub.

Mir Cəlalın bədii yaradıcılıq nümunələri dəfələrlə nəşr olunub. “Seçilmiş əsərləri” (2 cildə, 1956-57), “Seçilmiş əsərləri” (4 cildə, 1967-68), “Seçilmiş əsərləri” (2 cildə, 1986-87), hekayə və povestlərdən ibarət “Şəfqədən qalxanlar” (1972), “Dağlar dilə gəldi” (1978), “Ləyaqət”, hekayələrdən ibarət “Bostan oğrusu” (1937), “Gözün aydın” (1939), “Vətən” (1944), “Həyat hekayələri” (1945), “Sadə hekayələr” (1955), “Xatirə hekayələri” (1962), “Gülbəsləyən qız” (1965), “Silah qardaşları” (1974) və s. bu qəbildəndir. Ümumiyyətlə, indiyədək yazıcının 70-dən çox kitabı nəşr olunub.

XX əsrin ədəbi-elmi fikrinin korifeylərindən sayılan Mir Cəlal Paşayev çağdaş Azərbaycan tarixində ədəbiyyatşünas-nəzəriyyəçi alim kimi də müstəsna və özünəməxsus yer tu-

tub. Filologiya təhsili alan tələbələrin I kursda istifadə etdikləri “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları” dərsliyi sonralar da mütəxəssislərin stolüstü kitabı olub. Mir Cəlal müəllim 1936–cı ildən ömrünün sonunadək dərs dediyi Bakı Dövlət Universitetinin auditoriyalarında bu fəndən mühazirələr oxuyub.

Elmi fəaliyyətini davam etdirən gənc Mir Cəlal Paşayev 1940-cı ildə “Füzulinin poetik xüsusiyyətləri” əsərinə görə filologiya elmləri namizədi, 1947-ci ildə isə “Azərbaycanda ədəbi məktəblər” əsərinə görə filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcələrini alıb. Füzuli poeziyasının qüdrətinə heyran olan, ümumiyyətlə, klassik ədəbiyyata qəlbən bağlı Mir Cəlal Paşayev 1958-ci ildə bu mövzuya yenidən müraciət edərək və əvvəlki əsərini təkmilləşdirərək “Füzuli sənətkarlığı” adlı monoqrafiyasını nəşr etdirib. Professor Qara Namazov deyir ki, Mir Cəlalin “Füzuli sənətkarlığı” monoqrafiyası Füzuli ədəbi irsini öyrənmək, mənimsəmək və dərk etmək üçün elmi açıqdır. Əsər 1994-cü ildə təkrar nəşr olunub.

“Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)” əsərində isə Mir Cəlal Paşayev XX əsrin əvvəllərində inqilabi-demokratik meyillərlə əlaqədar baş verən ictimai-siyasi hadisələr kontekstində Azərbaycanda realizm, romantizm ədəbi məktəbləri, maarifçi-didaktik yazıçılar və xırda məişət dramları haqqında müfəssəl tədqiqatlar aparmış, əhatəli elmi nəticələr əldə edib.

Mir Cəlal Paşayevin tanınmış tədqiqatçı Firudin Hüseynovla birgə yazdığı “XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı” əsəri 40 ilə yaxındır ki, ali məktəblərin dərs vəsaitidir. Bu dərslikdə XX əsrin böyük ədəbi şəxsiyyətləri, onların yaradıcılığı, ədəbi mühitə gətirdiyi yeniliklər haqqında əhatəli elmi fikirlər əks olunub. Mir Cəlal Paşayev böyük şəxsiyyətlərin həyat və yaradıcılıqla-

rını, dövrün ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni mühitini öyrənməklə, tədqiq etməklə özü də uca zirvələrə qalxıb, şəxsiyyət kimi müdrikləşib.

Əməkdar elm xadimi Mir Cəlal Paşayev XX əsr ədəbiyyat, ədəbiyyatşünaslıq tarixində elə bir iz açmışdır ki, bu, XXI əsrin də ədəbi-elmi zirvəsində görünməkdədir. Müdriklik, saflıq, vicdan, ləyaqət tarix boyu mənəviyyat zirvəsində dayandığı kimi.

1978-ci il sentyabrın 28-də əbədiyyətə qovuşan, böyük şəxsiyyət kimi tariximizdə uz buraxmış, dəyərli pedaqoq, gözəl müəllim, görkəmli yazıçı, istedadlı ədəbiyyatşünas Mir Cəlal Paşayevin xatirəsi daim qəlblərdə yaşayacaq, ədəbiyyatımızın, ədəbiyyatşünaslığımızın əbədi mövzusu olacaq.

Zəmanəmidə təkcə Azərbaycanda deyil, onun sərhədlərindən kənar da bu böyük ədibin həyat və yaradıcılığı geniş şəkildə öyrənilir və əsərləri çap olunaraq maraqla oxunur.

“YUNESKO-nun 2008-2009-cu illərdə görkəmli şəxsiyyətlərin və əlamətdar hadisələrin qeyd edilməsi proqramına Azərbaycanla bağlı daxil olmuş yubileylərin keçirilməsi haqqında” Azərbaycan Prezidentinin 2008-ci il 31 yanvar tarixli Sərəncamına əsasən, yazıçı Mir Cəlal Paşayevin yubiley mərasimi təntənə ilə qeyd edilib. Parisdə, YUNESKO-nun iqamətgahında XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, alim, pedaqoq Mir Cəlal Paşayevin 100 illiyinə həsr olunmuş mərasim keçirilib.

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında, elmində müstəsna xidmətlər göstərən Mir Cəlal Paşayevin 100 illiyinin YUNESKO səviyyəsində qeyd olunması, ilk növbədə, Azərbaycan elminə, mədəniyyətinə və ədəbiyyatına dünya miqyasında verilən önəmin və dəyərin təzahürüdür. 2008-2009-cu illərdə YUNESKO-nun

dünya miqyaslı hadisələrin və şəxsiyyətlərin yubileylərinin qeyd olunması ilə bağlı qərarına Mir Cəlal Paşayevin də adının daxil edilməsi, həm də Azərbaycan-YUNESKO əməkdaşlığının inkişafının bariz nümunəsidir.

İllər ötdükcə Mir Cəlal Paşayevin təkə elmi irsi tədqiq edilmir, onun həm də xeyirxahlığı, böyük və əlçatmaz müəllimliyi, bəşəri insanlığı heyranlıqla qarşılanır və əsl örnək kimi sevilə-sevilə qəlblərdə özünə ucalıq, əlçatmazlıq heykəli qurur. Bu zirvədəki yerini heç vaxt itirməyəcək və onun mərhəmət sevgisi dünya durduqca yaşayacaq.

YAZIÇI VƏ ZAMAN

XX əsr uzaq qədimlərdən başlanan ümumazərbaycan tarixinin və mədəniyyətinin məhz Azərbaycan mahiyyətini müəyyən-ləşdirən çox mühüm və möhtəşəm bir dövrdür. Tarixən humanist ideallarla zəngin olan Azərbaycan ədəbiyyatı XX əsrin əvvəllərindən yeni epoxaya qədəm qoydu. 1900-1920-ci illər Azərbaycan xalqının həyatında sözün əsl mənasında milli intibah dövrü kimi səciyyələndirilir. Avropadan və Rusiyadan gələn, sənətə və ədəbiyyata təkanverici qüvvə kimi müəyyənləşən mədəni yeniliklər, maarifçilik ideyaları XX əsr Azərbaycan mədəniyyətinin bütün sahələrində böyük sıçrayışa, inkişafa səbəb oldular. Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti dünya ədəbiyyatı və mədəniyyəti sırasında öz layiqli yerini tapmağa tam qadir oldu. Lakin məlum səbəblərdən Azərbaycan Demokratik Respublikası süqut etdi. Yeni sosial-iqtisadi quruluş, yeni ictimai münasibətlər formalaşdı və sosializm diktaturası öz “mədəni inqilab” proqramını elan etdi.

Məhz bu dövrdə sonralar Azərbaycan sovet ədəbiyyatının baniləri sayılan cavan yazıçılar və şairlər nəslə yetişirdi. Bu böyük nəslə mənsub olanlardan biri də Mir Cəlal Əli oğlu Paşayev idi.

Mir Cəlal Paşayev 1918-ci ildə Cənubi Azərbaycanda doğulmuş, uşaqlıq və gənclik illərini Gəncədə keçirmişdi. 20-ci illərin axırlarında Gəncədə yeni, maraqlı, qabaqcıl ədəbi-mədəni mühit formalaşmışdı. Əlbəttə, Gəncə mühitinin Mir Cəlal yaradıcılığına böyük təsiri olmuşdur. Müəllimlik peşəsinin həlledici və müstəsna rolu Mir Cəlal üçün məhz bu zamandan və bu məkandan başlanmışdır.

Sənətin inkişafında zaman faktoru və mövcud mühit çox mühüm rol oynayır. “Fəhlə-kəndli-əməkçi” birliyi mövzusu o dövr ədəbiyyatının başlıca mövzularından birinə çevrilir. Azərbaycan yazıçıları də ideoloji sifariş olan bu mövzuları bu və ya digər dərəcədə öz yaradıcılıqlarında əks etdirməli idilər.

Mir Cəlal Paşayevin ilk pərəstiş etdiyi ədiblərdən, böyük yazıçılardan biri Lev Tolstoy, o biri Hüseyn Cavid olmuşdur. Bəlkə bu səbəbdən də o, hakim quruluşun ideoloji sifarişinə əks olaraq ilk elmi-nəzəri yazılarını romantizmdən, gələcəkdə isə sosializm realizmindən deyil, Fizuli sənətkarlığından bəhs edən çox qiymətli elmi əsərini yaradır.

Sosializm realizmi metodunun banisi sayılan Maksim Qorki yüksək sənəti, hətta, despotik rejimdə belə istedadın gücü ilə yaranan gözəllik adlandırır. Bu isə ən azından ədəbi-estetik düşüncənin mövcud ideologiyanın nəsihət və dərslərindən boyun qaçırmaq cəhdlərindən xəbər verirdi. Əlbəttə, Mir Cəlal Paşayev kimi humanist yazıçı üçün də kor-koranə ideoloji təbəçilik insan təbiətinə və azad sənət qanunlarına tamamilə zidd olan qaçılmaz fəlakət kimi qiymətləndirilirdi. Amma bunların hamısına dözmək və susmaq gərək idi. 30-cu illər repressiyaları, o amansız və dəhşətli illər həmişəlik ədəbi və çox vaxt insani prinsiplərin ancaq insan həyatı bahasına mümkünlüyünü hafizələrə və be-yinlərə həkk etmişdir. Bəlkə elə buna görə Mir Cəlal hekayələrin birində yazır: “Qışqırıram ki, xəyal uzaqlaşsın, unudum, bəlkə özümə gəlim.

Heyhat! Unutmaq nə böyük nemət, nə yüksək istedad imiş. Tale məni bundan məhrum etmişdir”.

“Kölgədə bitən ağacın kölgəsi olmaz” deyən Mir Cəlal zəngin bədii təsvir vasitələri ilə dolu olan kiçik nəsr formalarını –

yüzlərcə hekayələrini qələmə alır. Bu hekayələrdə ədibin şəxsi müşahidələri, psixoloji hal-vəziyyət, dərin lirizm, tükənməz vətənsəvrlik özünü çox qabarıq şəkildə üzə çıxarır. “Kölgəsiz ağac” dedikdə isə o bu hekayələrdə qələmə aldığı bir çox nisgil, yazıq, həm də çox hiyləgər, riyakar və ucuz təbiətli insan obrazlarını nəzərdə tuturdu.

40-cı illər nəsrində başlıca mövzular Vətən, qəhrəmanlıq, müharibə mövzuları idi. 1942-ci ildə yazılmış “Odlu mahnılar” hekayəsi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində müharibənin dəhşətini əks etdirən ən dəyərli əsərlərdən biri kimi qiymətləndirilə bilər.

Mir Cəlal Paşayev ədəbiyyatda ən mükəmməl və mürəkkəb janr olan roman janrının böyük ustası idi. Hələ, demək olar ki, gənc ikən qələmə aldığı birinci roman (“Dirilən adam”, 1934-cü il) yazıçının tək kiçik hekayələr deyil, həmçinin roman yaratmaq qabiliyyətini və məharətini sübut etdi.

Mir Cəlal Paşayevin “Azərbaycanda ədəbi məktəblər” adlı kitabı XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan tarixi, mədəniyyəti, elmi, ictimai həyatı haqqında ən sanballı elmi əsərdir.

Yüksək professional alim qələminin məhsulu olan bu kitab o dövrün ədəbiyyatının tək faktoloji icmalı yox, həm də bədii-estetik, ideya-estetik, ictimai prinsiplərinin və ideallarının sistemli şəkildə elmi-nəzəri təhlili kimi çox qiymətlidir.

Elmin elə sahələri var ki, orada ictimai məzmun və bu məzmunun bilavasitə zamanla bağlılığı çox aşkar və inkaredilməz olur. Mir Cəlal müəllimin sözləri ilə desək, “zamana boyun əymək” meyli ədəbiyyatşünaslıq elminə də yad olmamışdır və XX əsri bütövlükdə götürsək bu cəhət ədəbiyyatşünaslığa mənfi təsirsiz ötürməmişdi. Lakin “Azərbaycanda ədəbi məktəblər” əsəri kimi elə elmi əsərlər də yaranmışdı ki, onların uğurlu taleyi

ilk gündən müəyyənleşmişdir. Buna ən başlıca səbəb o idi ki, dövründən və zamanından asılı olmayaraq müəllif sözü, fikri, nəzəri qənaətləri, elmi nəticələri yarandığı vaxtdan bu günə kimi orijinallığını, elmi dürüstlüyünü və dəyərini qoruyub saxlaya bilmişdir.

Məlumdur ki, böyük və qızıl dövrləri bir hadisə və yaxud bir insan deyil, məhz kompleks şəkildə yaranan mədəni hadisələr və böyük şəxsiyyətlər dəstəsi meydana gətirir. Mir Cəlal Paşayev də XX əsr Azərbaycan tarixinin böyük və zirvə şəxsiyyətlərindən biridir. O, yazıçı, alim, pedaqoq, həm də Azərbaycanın – vətəninin əsl vətəndaşı və ləyaqətli oğlu idi.

Nərgiz Paşayeva,

Akademik, professor

YAZIÇI MİR CƏLAL, ŞAİR MİR CƏLAL

Müdrüklərin fikrincə, “bəşəriyyətin ən böyük hikmətlərindən, insan şüurunun ən böyük kəşflərindən biri sözdür. Müqəddəs kitablar – söz, dövlətləri çiyində saxlayan qanunlar - söz, hikmət, fəzilət də sözdür. Dünyanın adı bilinən və bilinməyən hər ölkəsindən, tarixin hər dövründən süzülüb gələn işıq da sözdür”.

İnsan söz vasitəsilə keçmişlə, gələcəklə əlaqə saxlayır, öz düşüncə və duyğularını tarixin, zamanın yaddaşına yazır. Bədii söz sonu görünməyən bir okeandır ki, dil vasitələri bu okeanın içərisində üzür, söz sərrafları bədii əsərin mövzusu, obrazların canlılığı üçün həmin ifadə vasitələrindən uyğun olanını seçir, obrazlarını rəngləyir, təzahür imkanlarının obrazlılıq sistemini yaradırlar.

Azərbaycan nəsrinin görkəmli simalarından Mir Cəlal əsl istedad sahibi olmuşdur.

Əsl istedadlarda, dahilərdə isə hər şey sadə, saf və səmimi-dir. “Dahilər bəşəriyyətin sərlövhəsidir”, – deyirlər. “Mir Cəlal XX əsr Azərbaycan nəsrinin, XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının sərlövhəsidir”, - desək yanlışdır. Çünki Mir Cəlal heç zaman özünü insanlardan yüksəkdə tutmamış, həmişə insanlarla bir yerdə, bir sırada olmuşdur.

Yazıçılar öz əsərlərində yaşayırlar, əsərlərində yaşayanlar isə ölmürlər. Yazıçıların ömrü illərlə deyil, yaratdığı əsərlərlə, əməllərlə ölçülür. Yazıçı öz əsərlərinə, əsərləri isə xalqa mənsubdur. Mir Cəlal yaratdığı söz xəzinəsi ilə öz adını Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə əbədilik yazmışdır. Onun bədii əsərlərində xalqımızın tarixi, adətənənəsi, inam və etiqadları mükəmməl şəkildə əks olunur. Yazıçı xalqın qəlbinə, ruhuna nüfuz etmiş, dərdinə şərikin olmuş, əsərlərində təsvir etmişdir. Mir Cəlalin bədii

əsərlərinin dili həyatı, canlı, təbii, sadə və səmimidir. Əsərlərinin uğur qazanmasının əsas səbəbi də məhz budur.

Mir Cəlal “Dirilən adam”ların “Manifest”ini “Açıq kitab” kimi qarşımıza qoydu, kifayətlənmədi, onları qaranlıqdan aydınlığa, azadlıq uğrunda mübarizəyə səslədi, ”zəncirləri qırmaq üçün əql gücü də, əl gücü də lazımdır”, - deyərək Azərbaycanın azadlıq meydanını Kərbəla meydanına bərabər tutdu, azadlığın verilmədiyini, alındığını və onu qorumağın müqəddəsliyini insanlara anlatdı.

Mir Cəlal məzmunu bəsit olan, insanı və insan hissələrinin obrazını ifadə edə bilməyən əsəri əsər adlandırmırdı. Onun fikrincə, bədii əsər keçmiş yaşanmış həyatı yenidən canlandırır oxucunun təsəvvüründə yaşadır, sənətkarın yaratmaq qabiliyyətinin, məharətinin, qələm gücünün əhəmiyyətini göstərir.

XX əsr Azərbaycan nəsrinin görkəmli nümayəndələrindən olan Mir Cəlalin bədii əsərlərinin dili olduqca təbii, canlı və ritmikdir.

“Sadəlik, səmimilik və inandırıcılıq Mir Cəlalin dilinə məxsus əsas keyfiyyətlərdəndir. O nədən yazırsa, yazsın, həmişə sadə olmağa çalışmış, məna və formanın vəhdətində daha çox fikir vermişdir” (Y.Seyidov).

Alim Mir Cəlalin elmi araşdırmaları da bədii əsərləri qədər sevilən, oxunan və Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının inkişafı sahəsində əvəz edilməzdir. XX əsrin II yarısında yeni ictimai-siyasi ab-hava ədəbiyyatşünaslıqda poetika sahəsindəki ənənələrin inkişafına şərait yaratmışdı. Həmin istiqamətdə yaranan ilk əsər M.Cəlalin “Füzuli sənətkarlığı” əsəri oldu. Kitabda poetik kateqoriyaların inkişafı ardıcıl və müqayisəli şəkildə təhlil edilir.

Füzulinin dünya bədii təfəkkürünün inkişafında əvəzolunmaz xidmətləri, bədii kəşfləri monoqrafiyada elmi təhlilin məntiqi ilə isbat edir. Müqayisəli təhlillər Füzulinin sənətkarlıq qü-

rətini, poetikasındakı yenilikləri üzə çıxarmağa imkan verir.

Monoqrafiyada tədqiqatçı-alim Mir Cəlal bir çox görkəmli şairlərin – Xaqani, Nizami, Nəsimi, Xətayi, Həbibli və başqalarının yaradıcılığını müqayisəli şəkildə təhlil etmişdir. Bu isə, böyük yazıçının şeirə, poeziyaya marağının, sevgisinin nəticəsi idi.

Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan ədəbiyyatının ən qədim qaynaqlarının nəzm formasında olması bir çox yazıçılarımızın yaradıcılığına təsirsiz qalamamışdır.

Bu, daha sonralar formalaşan nəsr nümunələrinin, hətta müasir nəsrimizin də şeirlə bağlılığını, şeirdən qaynaqlandığını isbat edir.

Kiçik bayatılardan başlayaraq həm nəzmi, həm də nəsrli özündə əks etdirən dastanlara qədər yüksələn xətlə inkişaf edən folklore ədəbiyyatı da, ilkin variantda nəzmlə yaradılan, sonra katiblər tərəfindən üzü köçürülərkən nəsrəşdirilən, qafiyəli nəsrə çevrilən “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı da dediklərimizi təsdiqləyir.

Həmin xüsusiyyət Azərbaycan yazıçılarının bir çoxunun əsərlərində özünü göstərir. Lakin bu cəhət kimdəsə az, kimdəsə daha çox gözə çarpır. Məlumdur ki, M.F.Axundov, M.S.Ordubadi, M.İbrahimov və digərləri kimi, Mir Cəlal da yaradıcılığa şeirlə başlamış, 30-cu illərdə nəsrə keçmiş və XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində roman və hekayələr ustası kimi məşhurlaşmışdır.

1920-ci illərin sonlarında bir çox Azərbaycan şairləri keçmiş ənənəni öz poeziyalarında davam etdirsə də, bəziləri tamamilə fərqli yol tutmuşdular. Onlar “rus ədəbiyyatının – poeziyasının günəşi” Vladimir Mayakovski ənənələrini davam etdirərək yeni həyatı, reallıqları tərənnüm etməyə çalışırdılar.

Mir Cəlal da həmin yazarlardan biri idi. Lakin sonralar Mir Cəlalin “özünəməxsus rəmzinə çevrilən nəsrli onun poeziyasını o

dərəcədə kölgədə qoymuşdur ki, ədibin yaradıcılığının bu qolu – poeziya, demək olar ki, tamamilə unudulmuşdur” (A.Hacıyev).

Poeziyaya olan sevgisi isə yazıçının nəsr əsərlərinə təsir göstərmişdir. M.Cəlal yaradıcılığında - bədii (hətta elmi) təfəkküründə intonasiya xüsusi yer tutur. Yazıçının nəsr əsərləri ənənəvi nəsr intonasiyasını özündə əks etdirir. Lakin müşahidələr göstərir ki, M.Cəlal deyim tərzinə, fərdi üslubuna görə başqalarından fərqlənir. Onun nəsrinə daha ritmik, lirik, daha emosional və ahəngdar olaraq nəzmə yaxındır.

Yazıçı ilk yaradıcılığa şeirlə başlaması, poeziyaya marağı ilə bağlı öz tərcümeyi-halında yazırdı: “...Gənc işçi”... Mən istəyirdim orada yazım. Bir neçə şeir aralayıb poçtla göndərdim, cavab çıxmıdı... Bir dəfə Mayakovskinin “Zərbəçi marşı” şeiri əlimə keçdi, oxudum və nədənsə tərcümə etmək fikrinə düşdüm... Bir həftə sonra həmin tərcümə şeirim çıxdı. Bu, mənim mərkəzi mətbuatda ilk yazım idi”.

Mir Cəlalin şeir yaradıcılığı haqqında qısa məlumatlardan birinə isə C.Xəndanın

“Mir Cəlal” (B., 1958) monoqrafiyasında rast gəlirik. Müəllif monoqrafiyada yazmışdır: “1924-28-ci illərdə Mir Cəlalin ədəbi-ictimai fəaliyyəti başlanır və o, ilk şeirlərini nəşr etdirir (səh.5).

S.Rüstəm Mir Cəlalin nəsrinə ilə poeziyasını böyük məharətlə əlaqələndirərək: “Sənin nəsrinə də elə şeir kimidir”, – fikrini söyləmişdir.

Ədibin 1924-29-cu illərdə “Qızıl Gəncə”, “Gənc işçi” və başqa mətbuat orqanlarında nəşr olunmuş şeirləri haqqında prof.A.Hacıyev “Poeziyadan nəsrə” (M.Cəlal nəsrinin poetik əsasları. Bakı, 2011) kitabında ətraflı məlumat vermiş, həmin şeirləri olduqca dərinləndirən, hərtərəfli təhlil etmişdir.

Mayakovski poeziyasının təsirinin hiss olunduğu “Şimaldan

səs” şeirində müəllif sadə insanların ağır vəziyyətini, lirik qəhrəmanın çətinliklərini ifadə etmək üçün yazıçının çox uğurlu söz və ifadələr seçdiyini (məhbəs, məzar, dəmir qəfəs... və s.) vurğulamışdır.

Qəhrəmanın ictimai-siyasi inkişafına şimaldan gələn səsin səbəb olduğunu və əsərin də elə bu cəhətə görə “Şimaldan səs” adlandırıldığını qeyd etmişdir.

Prof.A.Hacıyev “Şimaldan səs” şeirini “poetikləşdirilmiş nəsr” adlandırmışdır. “Dənizin cinayəti” (1928) şeirində isə Qara dənizdə qəzaya uğrayan “Mustafa Sübhi” gəmisinin faciəsindən bəhs olunmuş, yazıçı-şair bu faciədə dənizi günahlandırmışdır.

“Anamın vəsiyyəti” şeirində lirik qəhrəmanın anası son nəfəsdə oğluna təhsil almağı, şəhid atasının yolunu davam etdirməyi vəsiyyət edir. Bu hadisənin birbaşa Mir Cəlalin öz şəxsi həyatından götürüldüyü qeyd olunur.

Mir Cəlal “Müxbir” şeirində bir müxbirin həyatını təsvir etmiş, müxbirlərin həyat hadisələrini doğru-düzgün əks etdirməli olduqlarını diqqətə çatdırmış, sanki müasir jurnalistika məktəbi, gənc müxbirlər üçün bir örnək yaratmışdır.

Ədibin məhəbbət mövzulu şeirləri zəmanəmizə qədər gəlib çatmamışdır.

Belə qənaətə gəlmək olar ki, poeziyada da özünəməxsus yolu, üslubu olan Mir Cəlal sonralar duyğu və düşüncələrini ifadə etmək üçün nəsrə daha münasib bilmişdir. Amma nəsr əsərlərinin müəllifi olması, nəsrə yeni-yeni zirvələr fəth etməsi Mir Cəlali poeziyadan birdəfəlik uzaqlaşdırma bilməmişdir. Çünki nəsr əsərlərini – hekayə və romanlarını tədqiq edərkən görkəmli yazıçının bu əsərlərdə də poeziya, nəzm ünsürlərinə yer verməsinin, bəzən tərənnümün təsviri üstələməsinin şahidi oluruq. Bu əsərlər qafiyəli nəsr parçaları ilə zəngindir. Qafiyəli nəsr parçaları isə nəsrin ağırlığını aradan qaldırır, əsərin emosional-estetik

təsirini, poetizmini, dinamikliyini artırır. Məsələn, “Açıq kitab” romanında övladını itirən ananın faciəsini yazıçı qafiyəli nəsrə aşağıdakı kimi ifadə etmişdir:

Ananın gözlərindən axan yaşmıdır?
Göylərin qəhrindən tökülən dolumudur?
Tökün, yağdırın güllələrinizi, ey bulud qoşunları!
Ana sinəsindən qopan həsrət küləyi gurlasın,
Dolu döysün, sel bassın!
Hava durulsun, yer təmizlənsin!

(Mir Cəlal, seçilmiş əsərləri, III c, s.391)

Verilmiş parçada yazıçı tanrı qədər müqəddəs hesab etdiyi ananın faciəsini, onun keçirdiyi hissi-halı təbiət hadisələri ilə əlaqələndirmiş, insanla təbiətin dialektik vəhdətini qafiyəli nəsrə tərənnüm etmişdir.

Diqqət yetirsəniz, biz burada “təsvir etmişdir” deyil, “tərənnüm etmişdir” ifadəsini işlətməyi daha məqsədəuyğun bilmişik. Bu, təsadüfi deyil. Əslində, təsvir nəsrin, tərənnüm isə nəzmin əsas keyfiyyətlərindən, ifadə üsullarındandır. Yazıçı gördüyü, təsvir etdiyi hadisənin onda yaratdığı həyəcanı tərənnüm etmişdir. Yuxarıdakı parçada da oxucu yazıçının keçirdiyi həyəcanı hiss edə bilər. Ümumilikdə, C.Cabbarlının “Ana” şeiri ilə eyni səviyyədə dayana bilən bu parçanın nəsr parçası olduğunu belə, ilk baxışdan müəyyən etmək çətindir.

“Yolumuz haynadır” romanında M.Ə.Sabir (əsərdə Tahirzadə) haqqında Mir Cəlal belə bir məlumat vermişdir:

Şair qanadlanmaq,
torpaqdan qüvvət,
günəşdən qüdrət,
çöllərdən vüsət almaq,

Qəhqəhəli çağırışlarını
vətən göylərinə yazmaq,
vətəndaşlarına oxutmaq istəyirdi.

(Mir Cəlal, s.ə. IV c., s.10)

Parçada işlənmiş “qüvvət, qüdrət, vüsət” həmqafiyə isimləri, “almaq, yazmaq, oxutmaq” felləri daxili qafiyələri xatırladır. Nəsr parçasına oynaq bir ritm, ahəngdarlıq verir.

Nəsrin qafiyələri, ahəngi personajların düşüncələrinin, sevinc və kədərinin obrazlı ifadəsinə xidmət edir.

“Mərkəz adamı” hekayəsində Əntərzadənin işləmək üçün kəndə göndərilməsini eşidəndə düşdüyü vəziyyəti ifadə etmək üçün Mir Cəlal yenə qafiyəli nəsrə münasib bilmişdir: Rayona getmək xəbərini söyləyəndə deyəsən kişiyyə vəy xəbərini verdilər:

Saraldı, kiçildi, boğazı biçildi.
Yalvardı, buraxmadılar.
Hədələdi, qorxmadılar.
Səs-küy saldı, eşitmədilər.

(Mir Cəlal, s.ə. I c., s.28)

Parçada həmqafiyə həmcins xəbərlər birinci tərkib hissəni aydınlaşdırmışdır. Adı intonasiya ilə başlanan cümlə xüsusi ritmlə, oynaq ahənglə – saraldı, kiçildi, boğazı biçildi – həmqafiyə sözləri ilə başa çatır.

Hadisənin ciddiliyi, “vay xəbəri”nin kədərli deyil, oynaq ahənglə verilməsi ilə təzad təşkil edir, personajın düşdüyü vəziyyətin gülünclüyünü daha qabarıq şəkildə ifadəsinə şərait yaradır.

“Dirilən adam” romanından bir nümunəyə nəzər salaq:

Qatırçılar qatırlardan töküldülər,
Qatırları meşəyə ötürdülər.

(Mir Cəlal, s.ə. I c., s.28)

Bu iki misrada – cümlədə yazıçı fikrin obrazlı ifadəsi üçün bir neçə üslubi vasitədən istifadə etmişdir: cümlələrdə “q” samitinin alliterasiyası, “qatır” sözünün təkrar işlədilməsi, “töküldülər, ötürdülər” həmqafiyə felləri parçanın ritmini, hadisənin dinamikliyini təmin etmişdir. Başqa bir nümunə:

Bu yerdə Orucəliyev ağzı bağlıdır.
Ağzı bağlıdır, ürəyi dağlıdır

(Mir Cəlal, s.ə. III c., s.43)

Verilmiş parçada “ağzı bağlı, ürəyi dağlı” ifadələri həmqafiyə, “ağzı bağlı” birləşməsi isə sintaktik-konstruktiv təkrar olaraq anadiplosis yaratmağa xidmət etmiş, fikrin təsirli ifadəsini təmin etmiş, oxucunun diqqətini əsas hərəkətə yönəltmək funksiyasını yerinə yetirmişdir. Mir Cəlalin bədii əsərləri bu və digər üslubi vasitələrlə zəngindir.

Onların hər biri haqqında ayrıca danışmaq lazımdır. Bu kitabda isə böyük yazıçının əsərlərindəki hikmətli sözlərdən – aforizmlərdən bəhs edəcəyik.

Mir Cəlal öz əsərləri ilə bu gün də gənc nəslin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunması kimi müqəddəs isə xidmət göstərir-sə, deməli, o ölməmişdir. Mir Cəlal yaradanlardan idi. Yaratmaq isə ölümü öldürmək deməkdir:

Zaman keçər, söz qalar.

Yaratdığı əsərlərə böyük məsuliyyətlə yanaşan Mir Cəlal gənc nəslin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunması işində əhəmiyyətini nəzərə alaraq əsərlərini hikmətli sözlərlə, müdrik kəlamlarla zənginləşdirmişdir.

Yazıçının yaratdığı zəngin mənəvi xəzinənin, mənəvi sərvətin bir hissəsi onun hikmətli sözləridir. Həmin kəlamlar insanların yalnız mənəviyyatını deyil, həm də onun yaşadığı məkanı, zamanı da işıqlandırır. Böyük tərbiyəvi əhəmiyyətini nəzərə alaraq yazıçının hikmətli sözlərini - aforizmlərini toplayıb nəşr etdirməyi, üç dildə oxuculara təqdim etməyi məqsədəuyğun bilirlik.

Əminik ki, bu hikmətli sözlər-kəlamlar həyatda hər bir insana doğru yolu göstərəcək, həqiqəti, ədaləti tapmaq yolunda yardımçı olacaq.

Həcər Hüseynova,

*Filologiya elmləri doktoru,
dosent*

MİR CƏLALIN BƏDİİ ƏSƏRLƏRİNDƏ AFORİZMLƏRİN MƏNA QRUPLARI

Mir Cəlalin həssas qəlbinin, dərin düşüncəsinin məhsulu olan kəlamlarını mənə baxımından nisbi olaraq bir neçə bölmədə sistemləşdirməyi məqsədəuyğun bilirik.

MİR CƏLAL PAŞAYEV

I. Dünya və həyat haqqında

Çörək elə şeydir, tülkünü aslan edir, aslanı tülkü. (I, 67)

Dünya dediyin çörəkçixanadır. Bu vurhavrda kimi bişirir, kimi aşırır. Hamı istəyir təndir başında olsun. (I, 69)

İnsan qara günləri öz əlilə yoğurur. (I, 73)

Çörək elə şeydir, tülkünü aslan edir, aslanı tülkü. (I, 67)

Dünya dediyin çörəkçixanadır. Bu vurhavurda kimi bişirir,
kimi aşırır. Hamı istəyir təndir başında olsun. (I, 69)

İnsan qara günləri öz əlilə yoğurur. (I, 73)

Bəbir bəydən mərhəmət umursan? Zəhərdən şəfa, ağadan
vəfa heç görmüsənmi? (I, 111)

Kölgədə bitən ağacın kölgəsi olmaz. (I, 496)

Bəzi ulduzlar kiçik olduqları üçün yox, yüksəkdə olduqları
üçün görünməzlər. (II, 339)

İki yerdə cavab gec gələr: bir əhəmiyyətsiz olanda, bir də lap
vacib olanda. (II, 243)

Meydan cəngi-cidal meydanıdır. Çəkiloni qovacaqlar. (II, 19)

Mal, ev əşyası həmişə əldə edilə bilər.
Abır, ehtiram isə pul ilə alınma bilməz. (II, 30)

...Cəhalət toxumu şəlğəm kimi aləmi tutub. Sənin, mənim
kimi əlaq vuranlar da ki, tək-tək. (IV, 41)

Dünya, aləm ayıldı, ama bizim müsəlman hələ qəflətdədi.
Bu milləti yapon davası ayıltmadı, pund ili ayıltmadı, Rəhimxan
atlısı ayılda bilmədi, həlbət ki, xanəndə səsi də ayıltmayacaq.
(IV, 51)

Zəmanə belədir! Keçmişdə deyərtilər, nə hal ilədir, nə mal
ilədir. Fəqət, ululuq kamal ilədir. İndi bu sözlərin bazarı gedib.
İndi pul olan yerdə qotur keçdi Hacı Fəzlullahdır! (IV, 56)

Kökü kəsilsin yer üzündən sarı qızılsın!
Ağ üzü qara, qaranı ağ eləyən o deyilmidi?! (IV, 88)

Heyhat! Qoca dünya bəzən öz gərdirini sərt bir sükut, daş bir
ürək, kor bir məntiq, daimi bir amansızlıqla keçirən qoca dünya
kimsə ilə hesablaşmır. (IV, 123)

Bizim zəmanədə insan insanın cəlladıdır. Kimin ki, əlində ixtiyar var, nə desə doğrudur. Kim ki, məzlumdur, nə desə yalandır. (IV, 131)

Həyat belədir. Həmişə baharı xəzan, xəzanı bahar təqib edir. (IV, 244)

Həyat belədir! Yüksəlmək çətin və zəhmətli, ancaq səfalı, fərəhli olur; enmək isə asan, ani və qüssəli olur (IV, 318)...

II. Vətənpərvərlik və azadlıq haqqında

Azadlıq verilməz, alınar. (II, 193)

Azadlığı qorumaq - onu fəth etmək qədər müqəddəsdir. (II, 202).

Sülhə xidmət - vətənə xidmətdir. Vətənə xidmət - sülhə xidmətdir (III, 312).

Bakıdan gələn səslər hələlik əsrin ən güclü mahnisidir ki, mən bunu eşitməyi, buna səs verməyi hər bir dostuma lazım və vacib sayıram. (IV, 44)

Haqq yolunda canisar olmaq, möminə kəsbi-kəramət, qurbi ilahidir. (IV, 79)

Bu gün Kərbəla meydanı - Azərbaycanadakı vətənpərvərlik meydanıdır. Hər kimin ürəyində bir cüzi də olsa, din, namus, vətən hissi varsa, oranın qeydinə qalmalıdır... (IV, 114)

Azadlıq heç vaxt, heç yerdə verilməz, o ancaq alınar! Düşmənimiz də, dostumuz da bilir ki, yüz dəfə basılacaq da, müvəqqətidir. Bir dəfə qalib gəlsək, əbədi olacaq (IV, 165).

Zəncirləri qırmaq üçün əql gücü də, əl gücü də işlətmək lazımdır (IV, 290).

III. Ata, ana məhəbbəti, qadın və gözəllik haqqında

Yaxşı analıq çətin, lakin çox şərəfli, çox müqəddəs işdir. Ana qəlbi insanın ilk məktəbidir. Məhəbbətin, səmimiyyətin, sədəqətin pozulmaz kitabıdır. (I, 435)

Qoyun analarımızın surəti gözümüzün önündə, səsi qulağımızda, əli ürəyimizdə olsun, mərhəm əllərini həmişə bizim yaralarımızın üstünə çəkib sağaltsınlar. Sağ olaq, torpağımıza soxulan təcavüzkarları məhv edək! Analarımız sevinsin, arxayın yaşasınlar. Ana Vətən bizdən razı qalsın! (I, 472)

Ən müdhiş fəlakətə düşəndə də ana qəlbi böyükdür! (IV, 123)

Atalar oğul istər ki, çırağı sönməsin.

Atalar oğul istər ki, qocaldıqda söykənəcəkləri olsun! Atalar oğul istər ki, adı batmasın. Atalar oğul istər ki, qoyub getdiyinə sahib olsun. (III, 163)

Qadın qəlbi qapalı bir bağçadır, açarı da qadının özündədir. Bu açarı qəlbdə yanan sevgi fanarı ilə arayıb tapmalı. (I,163)

Gözəllik, gözəllik budur! İnsanın ailə səadəti, dostluq günləridir! (IV, 444)

Gözəlliyi yalnız görkəmdə, donda, zahirdə axtarmaq olmaz. Zahir insanı aldada bilər. Çox təmtəraqlı libas altında çirkinliklər gizlənilir. Çirkin görünən don, görkəmsiz zahir dalında da bəzən gözəl mənə, ali fikirlər olur. (IV, 454)

IV. Uşaqlıq, gənclik və xoşbəxtlik haqqında

Xoşbəxtlik sənə üz verib, əldən qoyma, peşman olarsan! (I, 55)

Uşaq səsi çıxmayan ev nəyə lazımdır!

Dünyanın neməti yığılsın süfrəyə, ona ki, körpə əli uzanmadı, heç! Götür yığışdır! Beşik olmayan evə min bəzək vur, qurudur ki, quru: min peç yandır, soyuqdur ki, soyuq! Uşaq olmayan evdə istəyirsən yüz Qaryağdı oxusun, yüz Qurban çalsın, dərd əskik deyil! Bağ-bağatın bəzəyi quşdur, ev-eşiyinki uşaq! (III, 302)

Gənclik hər kəs üçün bir dəfə olur.

Təbiət bu neməti heç kəsə artıq verməyib, tək bircə dəfə! Ömrün baharı ötdü, havaları soyudu, bülbülləri susdu, yarpaqları soldu, çayları donmağa başladı, iş bitdi. (III, 438)

Uşaqılıq dövrü! İnsanlar sənin səmimi aləmindən uzaqlaşmasa, sənə ancaq kamillik gətirib artırsa, dünyada nə xoşbəxtlik olardı! (IV, 70)

Balalarımızın tərbiyəsi, vətənimizin gələcəyi üçün, həqiqət, ədalət naminə hər vasitəyə əl atmaq gərəkdir. (IV, 76)

Qoca üçün də, cavan üçün də el qabağında dayanıb cavab verməkdən çətin bir iş olmasın gərək. (IV, 357)

Həmişə, hər yerdə, hər kəsə ürəyindəkini deyə biləsən! Bax, bundan böyük xoşbəxtlik yoxdur. (IV, 424)

İtən hörməti qarı-qarı gəzib dilənmək olmaz! (IV, 428)

Subaylıq – sonsuzluqdur. (III, 443).

V. İş, vəzifə, mənsəb haqqında

Xəstəlik təbabətin qəddar düşmənidir. (I, 290).

Həkimin miyanası olmasın gərək. (I, 382)

Yaxşı əsərin qiyməti yoxdur! (II, 233).

Həqiqi sənət xalqdan doğar, xalqa xidmət edər. (23, 199)

Yazı ürəkdən gələn bir səsdir. Ürək isə müqəddəs hisslərin beşiyidir (IV, 38)

*Əmək dünyası, məncə, ən böyük ziyarətqah olsun gərək.
(IV, 40)*

Şair də, alim də, müəllim də eldən güc almalıdır! (IV, 30).

Millətim! Müəllim kəndin yanan çırağıdır. Onun işığından bəhrəmənd olmaq istəməyənlər kor qalarlar.

Balalarımızın mənəvi atası müəllimdir! (IV, 249)

(M.Ə.Sabir haqqında)

Elə bir çıraq sönmürdü ki, onun nuru öz vətəni üçün heç də gün işığından az zəruri deyildi (IV, 258).

Elmin şərəfini gərək qoruyaq! (IV, 406)

Qarıncadan yazanda da sənətkar olmaq hünərdir. Gül, bülbül onsuz da gözəldir.

Əsl sənət qarıncaın gözəlliyini kəşf etməlidir. (IV, 268)

Hazırlayanı: Həcər Hüseynova,

Filologiya elmləri doktoru, dosent

İstifadə edilən ədəbiyyat:

1. Mir Cəlal. Seçilmiş əsərləri. I cild. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1967.
2. Mir Cəlal. Seçilmiş əsərləri. II cild, Bakı, «Gənclik», 1967.
3. Mir Cəlal. Seçilmiş əsərləri. III cild, Bakı, «Gənclik», 1968.
4. Mir Cəlal. Seçilmiş əsərləri. IV cild, «Gənclik», 1968.

MİR CƏLAL, YAXUD ƏDİBİN İDEALLARI

Ədib deyəndə o ədəbiyyat adamı başa düşülür ki, qələmindən çıxan hər söz milli ədəbi zövqün inkişafına xidmət elədiyi kimi, hər fikir, mülahizə, mühakimə də millətin intellektual tərəqqisinə təkan versin. Və hər bir böyük ədib, eyni zamanda, öz xalqının mütəfəkkiri olduğundan onun idealları zaman-zaman vətənin qabaqcıl övladlarının şəxsində mənimsənilərək bütövlükdə millətin mənəvi sərvətinə, özünüdərk (və özünütəsdiq!) enerjisinə çevrilir.

Azərbaycan xalqının XX əsrin sonlarında qazandığı müstəqillik, heç şübhəsiz, bir neçə yüzillik tarixi olan milli azadlıq ideallarına, bu idealların həyata keçirilməsi uğrunda aparılmış ardıcıl mübarizələrə əsaslanır. Və həmin idealların təmərküzləşib daha məqsədyönlü xarakter almasında, bu və ya digər dərəcədə kütləviləşib ümumxalq səciyyəsi daşımada XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq sürətlənən ictimai-siyasi, mənəvi-mədəni və ideoloji proseslər xüsusi rol oynamış, öndə gedərək xalqa doğru yol göstərmək missiyasını mütəvaze bir məsuliyyətlə yerinə yetirən ziyalı-mütəfəkkirlər yetişmişdir ki, onlardan biri də böyük ədibimiz Mir Cəlal Paşayev olmuşdur.

Mir Cəlal öz taleyi ilə Azərbaycanın Şimalı ilə Cənubunun ümummilli bütövlüyünün təbii simvoludur...

1908-ci ilin aprel ayının 26-da Cənubi Azərbaycanın Əndəbil kəndində dünyaya gəlmiş, lakin dövrün təlatümləri (və özünün taleyi) onu hələ uşaq yaşlarında Şimali Azərbaycana - Gəncə şəhərinə gətirib çıxarmışdı. 1920-ci illərdə Gəncədə orta, orta-ixtisas təhsili almış, bir neçə il müəllim-məktəb direktoru işləmiş, 1930-1932-ci illərdə Qazan Pedaqoji İnstitutunun Dil-ədəbiyyat fakültəsində oxuduqdan sonra Bakıya qayıdaraq

Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutunun aspiranturasına daxil olmuşdur.

1930-cu illərdə Mir Cəlal həm publisist, həm yazıçı, həm də ədəbiyyatşünas- alim kimi məşhurlaşmış, ali məktəblərdə dərslər demiş, maraqlı dairəsinin (və yaradıcılıq imkanlarının) genişliyini əks etdirən «Sağlam yollarda» (1932), «Boy» (1935), «Dirilən adam» (1935), «Bostan oğrusu» (1937), Axundun iş-təhası» (1938), «Gözün aydın» (1939), «Bir gəncin manifesti» (1940), «Füzulinin poetik xüsusiyyətləri» (1940) və s. kitabları nəşr olunmuşdur.

Mir Cəlal yaradıcılığının (və milli ideal axtarışlarının) ikinci dövrü 1940-cı illərin əvvəllərindən başlayıb 1950-ci illərin sonlarına qədər davam edir. Və bu illərdə o, əvvəlki dövrdəki yaradıcı fəaliyyət çoxşaxəliliyini daha da dərinləşdirib mükəmməlləşdirir, «Xalqın ürək sözü» (1941), «Vətən hekayələri» (1942), «Vətən» (1944), «Həyat hekayələri» (1945), «Yaşadıklarım» (1948), «Təzə şəhər» (1951), «Sadə hekayələr» (1955), «Seçilmiş əsərləri» (I cild, 1956; II cild, 1957), «Yolumuz həyanadır» (1957), «Füzuli sənətkarlığı» (1958) və s. kitablarını nəşr etdirməklə müasir milli ədəbi, elmi və ictimai fikrin canlı klassiklərindən biri kimi böyük nüfuz qazanmış olur.

1947-ci ildə müdafiə etdiyi «Azərbaycanda ədəbi məktəblər» mövzusunda doktorluq dissertasiyası isə vəfatından çox sonra (2004) T.Mütəllibov tərəfindən yayımlanmışdır.

Görkəmli ədibin həyatının, yaradıcılığının üçüncü dövrü 1960-cı, 1970-ci illəri əhatə edir ki, həmin illərdə bu gün «Mir Cəlal müəllimin kafedrası» adlanan ADU (indiki BDU) Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasına rəhbərlik etmiş (1961-1978), əməkdar elm xadimi adına (1969), bir sıra dövlət mükafatlarına,

orden-medallara layiq görülmüş və «İnsanliq fəlsəfəsi» (1961), «Xatirə hekayələri» (1962), «Gülbəsləyən qız» (1965), «Seçilmiş əsərləri» (I cild, 1967; II cild, 1967; III cild 1968; IV cild, 1968), «XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı» (1969, F.Hüseynovla), «Ədəbiyyatşünaslığın əsasları» (1972, P.Xəlilovla), «Şəfəqdən qalxanlar» (1972), «Klassiklər və müasirlər» (1973), «Silah qardaşları» (1974), «Dağlar dilə gəldi» (1978) və s. kitabları işıq üzü görmüşdür.

Mir Cəlal yaradıcığının, eləcə də milli ideal axtarışlarının dövrləri həm də ümumən Azərbaycan ictimai fikrinin müvafiq dövrlərinə uyğundur ki, bu, heç şübhəsiz, mütəfəkkir ədibin taleyinin mənsub olduğu xalqın taleyi ilə nə qədər bağlı olmasının bilavasitə təzahürüdür.

O, yaradıcılığa publisistika ilə başlamış, xüsusilə 20-ci, 30-cu illərdə «yeni həyat» uğrunda «bütün cəbhə boyu» qızgın ictimai- siyasi mübarizənin gənc intellektuallarından olmuşdur. «Lenin komsomolu»nun önündə gedən bu «intellektual»lar, bir tərəfdən, sosializm quruculuğunun ideoloji əskərləri idilərsə, digər tərəfdən də, milli dilin, ədəbiyyatın, tarixin (ümummilli ruhun!) təəssübkeşləri olmaqla əmin idilər ki, sosializm - «yeni həyat» Azərbaycan xalqına işıqlı gələcək vəd edir. Və kommunist ideologiyasının, demək olar ki, tamamilə iflasa uğradığı, bu ideologiyanın «şah əsəri» olan Sovetlər Birliyinin dağıldığı müasir dövrdə belə, nə qədər paradoksal görünsə də, həmin gənclərin ideallarına, eləcə də bu idealları uğrunda mübarizələrinə haqq qazandırmaq lazım gəlir. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, hələ XIX əsrin əvvəllərindən Azərbaycanın həm Şimalında, həm də Cənubunda cücərməyə başlayan, həmin əsrin ortalarından etibarən tədricən bütöv bir hərəkata çevrilən, XIX əsrin sonu - XX əsrin

əvvəllərindən isə ciddi siyasi-ideoloji mahiyyət kəsb edən milli özünüdərk (və müstəqillik) hərəkatı özünün müxtəlif tərəflərilə bilavasitə varisliyini bu ideallarda, bu mübarizələrdə (və bu intellektual gənclikdə!) davam etdirməyə məhkum idi... Əgər 20-ci, 30-cu illərdə formalaşmış (və kifayət qədər nüfuzlu şəxsiyyətlərlə təmsil olunan) həmin ziyalılar nəsli olmasaydı, Azərbaycan xalqının sonrakı onilliklərdəki ictimai-siyasi (və ideoloji) taleyinin necə olacağını təsəvvür etmək, görünür, o qədər də çətin olmazdı.

20-ci illərdə müxtəlif mətbuat orqanlarında aktual mövzularda analitik məqalələri çap ediləndə Mir Cəlal, təbii ki, çox gənc idi. Ancaq həm sürətlə qazandığı şəxsi həyat təcrübəsinin qeyri-adi zənginliyi, həm fitri dünyagörüşü (və yaradıcılıq istedadı), həm də əlinə qələm aldığı ilk illərdən rəhbər tutduğu peşəkarlıq məsuliyyəti onun yazılarının istər ideya-məzmununa, istərsə də ifadə-üslubuna əhəmiyyətli təsir göstərmişdir.

Mir Cəlalin elə ilk gənclik illərində formalaşmağa başlayan milli ideallarının əsasında mənsub olduğu xalqın hərtərəfli inkişafı, müasir dünyanın heç bir xalqından geri qalmaması, mövcud potensial imkanlarına dayanaraq ən müxtəlif sahələrdə tezliklə tərəqqiyə nail olması kimi kifayət qədər aydın, zahirən hətta sadələvh görünə biləcək bir konsepsiya dayanır. Lakin nəzərə alsaq ki, bu konsepsiyanın (ümumilikdə isə idealların!) «həyata keçirildiyi» 20-ci, 30-cu, eləcə də 40-cı, 50-ci illərdə nə faciələr baş vermiş, milli ruhlu ziyalıların başına hansı oyunlar gəlmişdir, onda məlum olur ki, məsələ nəinki sadədir, əksinə, təsəvvür edildiyindən də çox-çox mürəkkəbdir.

Etiraf olunmalıdır ki, Azərbaycan xalqı 20-ci, 30-cu illərə, Şərq və ya Qərb ənənələri ilə yetişmiş tək-tək dünyaşöhrət-

li dahilərini nəzərə almasaq, bütövlükdə orta əsrlər həyat (və təfəkkür!) tərzilə gəlib çıxmışdı. Ona görə də çoxlarının nəinki dünyadan, heç Mirzə Fətəli, Həsən bəy Zərdabi, Əli bəy Hüseynzadə, Mirzə Cəlil, Sabir, Hüseyn Cavid, Məhəmməd Hadi, Nəriman Nərimanov, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Əhməd bəy Ağayev, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə kimi yeni dünyagörüşlü milli ziyalılardan da xəbəri yox idi. Sovet hakimiyyəti isə ölkədə ana dilində məktəblər açır, hər kəsə təhsil verir, get-gedə həddini aşıb ateizmə gəlib çıxsa da mövhumatın qarşısını alır, nəticə etibarilə üzərinə millətçilik damğası vursa da ilk mərhələlərdə milli şüurun inkişafına təkan verirdi.

Və bu paradoksal inkişaf Azərbaycan xalqını uzun illər «müstəqillik»lə «qeyri-müstəqillik» arasındakı hansısa «qeyri-müəyyən bir zaman»da saxlasa da, həqiqi müstəqillik eşqinin odunu söndürə bilmədi. Əksinə, kütləvi savadlanma, ölkədə istər orta, istərsə də ali təhsil imkanlarının o vaxta qədər görünməmiş sürətlə (və miqyasda) genişlənməsi, elmin, mədəniyyətin, hər sahədə müasir texnologiyaların inkişafı, mövcud (və məlum) ideoloji təzyiqlər davam etsə də, milli idealların daha mükəmməl şəkildə təzahürü üçün ciddi (və kütləvi) intellektual zəmin hazırladı. 20-ci, 30-cu illərin gəncləri olan Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm, Rəsul Rza, Əli Vəliyev, Süleyman Rəhimov, Mehdi Hüseyn, Mirzə İbrahimov, İlyas Əfəndiyev... kimi Mir Cəlil da 40-cı, 50-ci, eləcə də 60-cı, 70-ci illərdə azərbaycançılıq ideologiyasının sağlam əsaslarda yenidən təşəkkülünə, müəyyən diplomatik mübarizə təcrübəsi qazanmasına həlledici təkan verdilər.

Mir Cəlalin milli ideallarını ideya-məzmun tərkibi və ya strukturu etibarilə təsnifə cəhd etsək, diqqəti ilk növbədə cəlb

edən (və böyük ədibin yaradıcı dünyagörüşündə daha mühüm yer tutan) mətləblər aşağıdakılardan ibarətdir:

- 1) milli tərəqqi;
- 2) milli müstəqillik;
- 3) Azərbaycanın Şimalı ilə Cənubunun milli-mənəvi bütövlüyü;
- 4) milli mədəni irsə sahiblik;
- 5) milli dilin saflığı;
- 6) milli ailə ukladının qorunması;
- 7) gənc nəslin milli-mənəvi dəyərlər əsasında tərbiyəsi.

Əlbəttə, bunlar Mir Cəlali düşündürən (və uğrunda bütün həyatı boyu ardıcıl mübarizə apardığı) ideya-mətləblərin hamısı deyil, ancaq göründüyü kimi, çox geniş bir sahəni əhatə etməklə vətənpərvər (və insanpərvər-humanist) bir mütəfəkkirin milli maraq dairəsini təsəvvür etməyə imkan verir.

Nizami Cəfərov,

*Akademik, Azərbaycanada Atatürk
Mərkəzinin müdiri*

ƏDƏBİYYAT TARİXİMİZİ YARADANLAR: MİR CƏLAL PAŞAYEV

Azərbaycan humanitarıyasının inkişafında Mir Cəlalin oynadığı rol, yerinə yetirdiyi missiya baxımından özəlliyi nədədir? Bu sualın cavabı ədibin elmi-nəzəri arsenalını təşkil edən əsərlərinə qayıdışı şərtləndirməklə onun ədəbiyyatşünas kimi gerçək obrazını açmağı labüdləşdirir. Milli ədəbi-mədəni irsə sonsuz sayğı və sevgi, onun az qala hər bir çərəyinə təəssübkeşliklə yanaşb çağının düşüncə orbitinə qatmaq meyilləri - ilkin olaraq bu cizgiləri nişan verir. Mir Cəlalin ədəbiyyat tarixində malik olduğu çəki daha çox bu istiqamətin ağırlığı ilə tutum qazanır. Bəlkə buna görə bütün yaradıcılığı, ədəbi fəaliyyəti boyu klassik ədəbi-mədəni irsə həssas yanaşan Mir Cəlalin mətnləri həmin ədəbiyyatın öyrənilməsində ən yaxşı dəyərləndirmələrdən, nəzəri təhlillərdən sayılır. Bəlkə buna görə buradakı irsə münasibətin trayektoriyası düzgün istiqamətdə hərəkət edir, dövrün tələblərindən irəli gələn müəyyən ideoloji sapmalar olmasına rəğmən estetik qayə bütöv və təmiz qalır. Bu mənada, Mir Cəlalin klassik ədəbiyyatla bağlı səsləndirdiyi bir fikir ümumən ədibin öz yaradıcılığı üçün də uyar və dəqiq səslənilir: “Klassik ədəbiyyatın gücü ənənələrin düzgün inkişaf etdirilməsindədir. Füzuli nəinki öz dövrünə xidmət edir, həm də gələcəyə xidmət edir, Vaqifi yaradırdı. Vaqif nəinki öz dövrünə xidmət edir, həm də gələcəyə xidmət edir, Sabirin meydana gəlməsinə imkan açdı. Bu ənənələr nə qədər canlanıb inkişaf edərsə, bizim ədəbiyyatımız da o qədər güclü olacaqdır”. Bəs Mir Cəlalin özünün yetişməsinə şərtləndirən amillər hansılar idi? Bunun üçün ədibin yetişdiyi mühitin, ədəbi-tarixi şəraitin səciyyəsinə vermək lazım gəlir.

XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan tarixinə sovet istilasası dövrü kimi daxil olsa da, ədəbiyyat tariximiz üçün bu mərhələ böyük önəm kəsb etmiş, bu illərdə ədəbiyyatşünaslığımızın inkişafı

istiqlamətində əhəmiyyətli addımlar atılmışdır. Belə ki, əsrin 20-ci illərindən başlayaraq Azərbaycan ədəbiyyatının klassik irsinin toplanması, tədqiqi, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi və onun dövrləşdirilməsi ilə bağlı konsepsiyaların işlənməsi, müxtəlif nəzəri müddəaların irəli sürülməsi, çoxsaylı ədəbiyyatşünaslıq əsərlərinin ortaya çıxması, həm də bütün bu işlərin Qərb, Avropa, türk və rus ədəbi-nəzəri fikri ilə müqayisədə reallaşması prosesinə start verilmişdi. Əvvəla, bunun üçün münbit zəmin var idi. Çünki sovet quruculuğu marksizm-leninizm ideologiyasına söykənirdi. Bu ideologiyanın təməl prinsiplərindən biri isə klassik irsə əsaslanmaq idi ki, bu da Sovetlər Birliyinə daxil olmuş respublikalarda yaşayan xalqların qarşısına klassik irsin toplanması və tədqiqi kimi bir tələb qoyurdu. Onun yerinə yetirilməsi prosesi rus elmi-nəzəri fikri və onun vasitəçiliyi ilə Avropa, Qərb ədəbi-nəzəri fikrinin qarşılıqlı təmasında baş verirdi. Digər tərəfdən isə Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı araşdırmaların müəllifi olan türk alimləri F.Köprülüzadə və İ.Hikmətin yaradıcılığının mövcud nəticələri, həmçinin Türkiyədə təhsil alaraq geri qayıtmış Ə.Abid, B.Çobanzadə, Y.V.Çəmənzhəminli və başqa alimlərimizin elmi-nəzəri fəaliyyəti ədəbiyyatşünaslığımıza məhz türk elmi-nəzəri fikri vasitəsilə maraqlı müddəaların, konsepsiyaların yol tapmasına və bu istiqamətdə qarşılıqlı təmasa şərait yaradırdı. Elmin inkişafına təkan verən əsas amillərdən biri elmi-nəzəri informasiya mübadiləsi olduğundan, bu, öz bəhrəsini verməkdə idi.

XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq bir çox alim və tədqiqatçılar - Əmin Abid, Bəkir Çobanzadə, Salman Mümtaz, Əli Nazim, Mir Cəlal və b. klassik irsin öyrənilməsi məqsədilə bir neçə istiqamətdə paralel fəaliyyət göstərməli olurdular. Onlar bir tərəfdən klassik irsi toplayır, dərc etdirir, mətnşünaslıqla məşğul olur, digər tərəfdən isə ədəbiyyat tarixinin yazılması, dövrləşdirilməsi, mənşəyinin dəqiqləşdirilməsi, müxtəlif ədəbiyyat konsepsiyalarının hazırlanması, fərqli elmi-nəzəri problemlərin tədqiqi

ilə bağlı əhəmiyyətli işlər görürdülər. Yazılı Azərbaycan ədəbiyyatının mənşəyi, ədəbi-tarixi prosesin mərhələ təsnifi və klassik bədii irsə münasibət kimi üç əsas məsələ ətrafında tədqiqatlar aparan ədəbiyyatşünasların əməyinin nəticəsi idi ki, XX əsrin ikinci onilliyindən etibarən Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin və bununla bağlı olaraq ədəbiyyatşünaslığının bir elm kimi inkişaf və tərəqqi prosesi başladı. Ədəbiyyat tariximiz heç bir mərhələdə olmadığı kimi, bu illərdə böyük inkişaf yolu keçdi. Hətta o dövrdə mövcud olan vulqar sosiologizmin, marksizm-leninizm prinsiplərinin, sinfilik nəzəriyyəsinin, proletkultçuluğun bütün ədəbi mətnlərə tətbiqinin ümumən ədəbiyyata vurduğu ziyanlar belə, inkişaf prosesinin dəyərini və əhəmiyyətini azalda bilməz. Bu istiqamətdə Mir Cəlalın xidməti nə qədərdir? Bu missiya indi daha aydın, XXI əsrin yeni mərhələyə adlanmış humanitar düşüncə sferasının aynasında bütün tərkib və parametrləri ilə görünür.

Mir Cəlal Azərbaycan klassik irsinin öyrənilməsi və dəyərləndirilməsi sahəsində əhəmiyyətli elmi qənaətlər əldə etmiş, Nizami, Füzuli, C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqqverdiyev, S.S.Axundov, M.Ə.Sabir və b. klassik ədəbiyyat nümayəndələrimizin yaradıcılığının öyrənilməsi, tədqiq edilməsi, ədəbiyyat tarixində yerlərinin və rollarının müəyyənləşdirilməsi sahəsində mühüm elmi nəticələrə imza atmış alimlərimizdən biridir. Onun Azərbaycan mətnşünaslığının inkişafında gördüyü işlər, Nizami Gəncəvinin «Yeddi gözəl» poemasını nəsrə tərcümə etməsi, həmçinin füzulişünaslığın bir elmi sahə kimi yaranmasında və inkişafında oynadığı rol böyükdür və bu sahənin bütün tədqiqatçıları tərəfindən xüsusi dəyərləndirilir. Elə təkcə «Füzulinin poetik xüsusiyyətləri» (1940) monoqrafiyası füzulişünaslıqda ilk addımlardan biri kimi xüsusi elmi əhəmiyyət kəsb edir. Bir sıra əhəmiyyətli və fundamental problemlərin qaldırıldığı bu monoqrafiyada Mir Cəlal Füzuli yaradıcılığındakı məhəbbətin xarakteri, sözə, sənətə verilən dəyər, onun fəlsəfəsi, bədii dili, xalq dilindən yararlanması, əsərlərində istifadə etdiyi bədii təsvir

və ifadə vasitələrinin orijinallığı, poetikasının özəllikləri, vəz-ni, qafiyə sistemi, rədifləri, klassik Şərq şeri üçün aktual olma-yan daxili qafiyələnmədən istifadə edilməsi və s. xüsusiyyətləri dəqiq müəyyən edir, mübahisəli məqamlara aydınlıq gətirməyə çalışır, bu xüsusda mövcud olan iddiaları təhlil və mübahisə müstəvisinə çəkir. Həmçinin, Füzulini «yalnız öz əsrinin deyil, bəşəriyyətin renessans dövrünün böyük oğlu» adlandıran Mir Cəlal şairin yaradıcılığının məziyyətlərini təhlil etməyin bir elmi nəslin işi olduğunu söyləməklə, həm apardığı tədqiqatın ağırlı-ğını, həm də ona nə qədər əhəmiyyət verdiyini göstərmiş olur.

XX əsrin ədəbiyyatı, onun tarixi, elmi-nəzəri təhlili, poetik xüsusiyyətlərinin dəyərləndirilməsi də Mir Cəlalin irsində əhə-miyyətli yer tutur. Mir Cəlal demək olar ki, bu əsrin elə bir yazı-çısı, şairi yoxdur ki, (təbii ki, əsrin ortalarına qədər) onun yara-dıcılığını təhlil etməmiş, dəyərləndirməmiş olsun. Bu baxımdan onun Firidun Hüseynovla birlikdə yazdığı «XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı» dərsliyi elmi əhəmiyyətini çağımızadək qoruyan nəşrlərdən biridir. Amma Mir Cəlal tək bu kitabda deyil, «Azər-baycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)», «Klassiklər və müasir-lər», «Cəlil Məmmədquluzadənin realizmi» kitablarında da istər XX əsrin bir dövr kimi dəyərləndirilməsi, istərsə də o dövrün mədəniyyəti, mətbuat tarixi, musiqi və incəsənəti ilə bağlı çox əhəmiyyətli qənaətlər, elmi mülahizələr söyləmiş, bu gün belə öz elmi dəyərini itirməyən nəticələr çıxarmışdır. O da qeyd olunma-lıdır ki, bu fikirlər Mir Cəlalin bir ədəbiyyat tarixçisi kimi yerini və qiymətini vermək üçün böyük anlam ifadə edir.

Mir Cəlalin ədəbi cərəyanlar, ədəbi məktəblər, xüsusilə də bədii metodla bağlı apardığı tədqiqatlar ilkin mənbə və dövrü-nün elmi-nəzəri fikrinin göstəricisi kimi dəyərli materiallardır. «Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)» kitabında ro-mantizm metodunda yazanlar sırasında Hadini, Abbas Səhhə-ti xatırlayan ədib onların yaradıcılığını zaman və məkan kon-tekstində təhlilə çəkməyə çalışmışdır. Amma bu məqamda o

da vurğulanmalıdır ki, dövrün tələbləri və siyasi atmosfer bəzi məsələlərdə Mir Cəlalin da yaradıcılığına təsirsiz qalmamışdı. Məsələn, o, Azərbaycan romantikləri haqqında danışarkən onları «mütərəqqi» və «mürtəcə romantizm» metoduna aid edərək iki hissəyə bölürdü. Və yenə də dövrün siyasi tələblərinin təsiri altında mürtəcə romantizmi burjua cəmiyyəti ilə əlaqələndirir, məhz burjuaziyanın təsirini bu yaradıcılıq tipində əsas təsir istiqaməti hesab edirdi. Amma bununla belə, aparılan təhlillər göstərir ki, kitabda romantizm bədii metodunun gücləndiyi tarixi şəraitdə, inkişafı üçün mövcud münbit zəmində düzgün istiqamətdə müəyyənləşdirilirdi: «Burjuaziya və yuxarı siniflər mühitinə az-çox yaxın olan yazıçıların çoxu Azərbaycan romantikləri idilər. Azərbaycan romantiklərini əsasən iki hissəyə ayırmaq olar: mürtəcə romantiklər, tərəqqipərvər romantiklər. XX əsrin əvvəllərində romantik ədəbiyyat, hətta romantik təfəkkür üçün Azərbaycanda əlverişli zəmin yaranmışdı. Müasir dövr, yəni ölkənin o zamankı vəziyyəti heç kəsi təmin etmirdi. Feodalizm quruluşu və ictimai ənənələri kökündən laxlamışdı, ancaq yığılmamışdı. Buna görə də cəmiyyət bir təbəddülat, bir inqilab vahiməsinin əndişəsi ilə yaşayırdı». (Mir Cəlal)

Belə bir cəmiyyətin mövcud vəziyyəti xarakterizə edildikdən sonra bəzi yazıçıların keçmişə, tarixə, xilafət zamanına qayıdaraq şərqilər, xitabnamələr, dramlar, faciələr yazdıqları qeyd edilir, bəzilərinin isə qüvvətli, get-gedə qanadlanan sağlam xəyalla yaradıcılığa bağlandığı deyilirdi. Dövrün görkəmli romantikləri sırasında isə ilk yer Məhəmməd Hadiyə verilirdi.

Lakin Mir Cəlalin elmi-nəzəri yaradıcılığında bir fakt təqdirəlayiqdir ki, onun «mürtəcə romantik», «pantürkist» adlandırdığı yazıçıların tənqidi ifrat səviyyədə olmayıb və apardığı elmi-nəzəri dəyərləndirmələr də fraqmentar xarakter daşıyıb. Daha dəqiq ifadə etməli olsaq, Mir Cəlal öz elmi-nəzəri yaradıcılığını «proletkultçulu»ğun, «vulqar sosiologizm»in təsirindən qorumuş, öz elmi qənaətlərini siyasi konyukturanın təsirinə az

məruz qoymuş tədqiqatçılardandır. Onun çox az elmi qənaətləri var ki, bu gün məhz siyasi təsirə məruz qalması baxımından qəbul olunmasın.

XX əsrin əvvəlləri, xüsusilə otuzuncu illərə qədər olan mərhələsi Mir Cəlalin yaradıcılığında daha geniş formada təhlil edilib. Məlum olduğu kimi, əsrin əvvəllərindəki ədəbi proses müxtəlifliyi və ziddiyyətləri ilə fərqlənirdi. Milli dövlət quruculuğu, ədəbiyyatda milli ideologiyanın təbliği məsələləri öz yerini tam tuta bilməmiş dövlət çevrilişi baş verdi və yenicə qurulmuş sovet dövləti yeni inkişaf istiqamətləri axtarmağa başlayaraq bu axtarış prosesi və onun nəticələrinin ilk növbədə mədəniyyətdə və ədəbiyyatda təsvir olunmasını günün tələbinə çevirdi. Əslində, sovet hakimiyyətinin qələbəsinə, yəni ölkədə siyasi basqıya qədər Azərbaycan ədəbiyyatı öz qanunauyğun inkişaf prosesini, təbii dəyişiklik dövrünü yaşayırdı. Lakin «sovet ideologiyası Azərbaycan ədəbiyyatının tarixən qazandığı xüsusiyyətlərin normal şəkildə idrakına imkan vermədi - 20-ci illərin sonu 30-cu illərin əvvəllərindən etibarən sovet ədəbiyyatında «proletar mövqeyi» daha aqressiv bir şəkildə gözlənməyə başlandı...». (N.Cəfərov)

Bu illərdə yeni ədəbiyyat tipinin formalaşması az qala siyasi tələb səviyyəsində qoyulurdu. Ədəbiyyatdan mövzu baxımından «müasir insan», «sovet vətəndaşının həyatı», qurulan «yeni cəmiyyət»lə bağlı əsərlər tələb olunurdusa, digər tərəfdən də Şərq və Qərb janr formaları çulğalaşması, yaradıcılıq metodlarının formalaşması, daxili mübarizəsi gedir, ədəbiyyata yeni formalar gətirilir, qarşıya yeni nəzəri tələblər qoyulurdu. Elmi-nəzəri irsi araşdırdıqda müəyyən etmək olur ki, XX əsr ədəbiyyatının dəyərləndirilməsi Mir Cəlalin yaradıcılığında bir neçə istiqamətdə reallaşdırılır: Mir Cəlal XX əsr ədəbiyyatını ədəbi məktəblər və onların formalaşması prosesinin izlənilməsi, həmçinin nümayəndələrinin yaradıcılıqları istiqamətində təhlil edib; Mir Cəlal XX əsr ədəbiyyatını metodoloji istiqamətdə təhlilə cəlb

edib, realizm və romantizm yaradıcılıq metodları və onların tipləri əsas təhlil obyektinə olub; Mir Cəlal XX əsr ədəbiyyatını onun ayrı-ayrı nümayəndələrinin yaradıcılığı əsasında araşdırıb; Mir Cəlal XX əsr ədəbiyyatını ədəbi janrların təkamülü əsasında təhlil edib (məsələn, hekayə janrı); Mir Cəlal XX əsr ədəbiyyatını klassik irslə müqayisədə təhlil edib.

Bütün bu istiqamətlərdə XX əsr ədəbiyyatı haqqında fikir yürütmək, onu təhlil etmək üçün çox ətraflı elmi-nəzəri biliyə, məlumata, erudisiyaya, obyektiv təhlil bacarığına, həmçinin də düşüncə genişliyinə malik olmaq lazım idi. Apardığı elmi-nəzəri təhlillərin səviyyəsi, XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq tam bir şəkildə - mədəniyyət, siyasət, ictimai həyat, teatr, musiqi və mətbuat həyatı da daxil olmaqla mühiti təsvir etməsi, qənaətlərinin dəqiqliyi və konkretliyi göstərir ki, Mir Cəlalda bütün bu xüsusiyyətlər var idi.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda baş verən elə bir ictimai, mədəni hadisə yoxdur ki, Mir Cəlal onun ədəbi düşüncə tərzinə, yazıçı fikrinə təsirini, ədəbiyyat və mədəniyyət tariximizdəki rolunu diqqətdən kənar qoymuş olsun. “Nəcəf bəy Vəzirov, Cəlil Məmmədquluzadə, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Üzeyir Hacıbəyli kimi ədiblər səhnənin tələblərini ödəməyi vətəndaş borcu bilir, müstəsna bir ciddi-cəhd ilə yeni-yeni əsərlər yazırdılar. “Hacı Qara”, “Müsibəti-Fəxrəddin”, “Dağılan tifaq”, “Ağa Məhəmməd şah Qacar”, “Pəri cadu”, “Ölülər”, “Arşın mal alan”, “Məşədi İbad” teatrların repertuarından düşməyən əsərlər idi”, - yazan alimin kitablarında verdiyi bu tarixi əhəmiyyətli faktların sadalanması belə yetir ki, XX əsrin ədəbiyyat tariximizdə nə qədər əhəmiyyətli bir dövr kimi meydana çıxdığı müəyyənləşsin.

Mir Cəlal elmi-nəzəri irsində XX əsr nəsrinin təhlili, dəyərləndirilməsi, realist nəsr nümunələrinə xüsusi olaraq diqqət yetirilməsi əsas əhəmiyyət kəsb edən istiqamətlərdən olub. O, XX əsr nəsrinin ən böyük nümayəndəsi kimi Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığını daha çox təhlil edib. Bundan başqa, onun

elmi araşdırmalarında Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin, Nəriman Nərimanovun, Məmməd Səid Ordubadinin, Abdulla bəy Divanbəyoğlunun, Abdulla Şaiqin, Süleyman Sani Axundovun nəsrinin poetik xüsusiyyətləri, bu nəsr nümunələri vasitəsilə XX əsr nəsrinin əldə etdiyi poetik yeniliklərin geniş təhlili aparılmış, əsaslı elmi qənaətlər əldə edilmişdi.

Qeyd etməliyik ki, Mir Cəlalın elmi-nəzəri irsində XX əsrin nəsrini iki mərhələdə - 30-cu illərə qədər və 30-cu illərdən sonrakı mərhələdə tədqiq edilə bilər. Və bu iki mərhələdən birincisinin elmi-nəzəri sanbalı da, əhatə genişliyi də, əldə edilmiş elmi nəticələrin obyektivliyi və elmi dəyəri də daha çoxdur. İlk növbədə o səbəbdən ki, Mir Cəlalın elmi-nəzəri dəyərləndirməsində nə dərəcədə siyasi ideologiyaya əsaslanma faktı olsa da, 30-cu illərə qədər yazılmış tədqiqatlarında konkret ədəbi mətnin, ədəbi-tarixi prosesin, konkret olaraq hansısa tədqiqat predmetinin, problemin təhlili daha əsaslı yeri tutur. Eyni zamanda, sovet ideologiyasının hələ normativ halını almadığı dövrdə - 30-cu illərə qədər yaranan nəsr nümunələri həm siyasi basqıdan, həm “ideoloji məcburiyyət” ağırlığından qismən azad idilər. Bu mərhələyə qədər yaranan nəsr öz qanunauyğun formalaşma prosesini keçirdi. İkinci mərhələdə - 30-cu illərdən sonra isə artıq «xəlqilik», «partiyalılıq» kimi tələblər ədəbiyyatı da, ədəbi düşüncəni də tam şəkildə öz «hökmü altına» almışdı. Konkret tələblər, konkret olaraq xalq içərisindən çıxan müsbət qəhrəmanlar, konkret olaraq «yeni dünya quruculuğu», «gözəl gələcək» planları, konkret olaraq fəhlə və kəndli sinfinin həyat tərzi, mübarizəsi, idealları, düşmən sinif arayışları və s. ədəbiyyatın və yazıçının «qarşısında qalaqlanırdı». Yazıçı bu “qalaqları” nəzərə almadan nə mövzu seçə, nə problem qaldıra, nə də yaradıcılıq “mətbəxində” çalışa bilirdi. Çünki bu “mətbəx” belə ictimailəşmiş, siyasiləşmişdi. Bu mərhələnin yazıçısı da, tənqidçisi də sosialist realizminin tələblərinə “cavab vermək”, onun “normativ estetikasına” uyğunlaşmaq haqqında düşünməli olurdu. Yazıçının yazacağı əsəri hansısa

tələblər süzgəcindən keçirməsi, hər an bu tələbləri nəzərə alaraq yaradıcılıqla məşğul olması isə istər-istəməz nəsrin təbii təkamül prosesini «zorlayır», deformasiyaya uğradır, beləliklə də ortaya zəif, bir-birinə bənzəyən, «siyasi təbliğat maşınının hərəkətverici alətinə çevrilmiş» nəsr nümunələri çıxırdı. Mir Cəlal və onun kimi bir sıra tədqiqatçılar üçün isə bu cür nümunələrin təhlildən keçirilməsi «söz demək imkanını» məhdudlaşdırırdı.

Bu baxımdan ümumilikdə Azərbaycan nəsrinə və onunun poetik axtarışlarından danışarkən Mir Cəlalin elmi-nəzəri yaradıcılığında 30-cu illərə qədər yaranmış nümunələr, C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev, N.Nərimanov, A.Şaiq, S.S.Axundov kimi yazıçıların yaradıcılıqları və bu irsin əsasında nəsrin meydana çıxan poetik xüsusiyyətləri daha obyektiv şəkildə təhlilə çəkilə bilər. O, «Mirzə Cəlil qısa, mənalı, psixoloji hekayənin böyük ustasıdır», - yazanda da, «Mirzə Cəlilin hekayələrində bir bitkinlik, müxtəsərlik, yığcamlıq vardır ki, bütün klassik nəsrimizdə davam və inkişaf etdirilməkdədir. Bu hekayələr bəzən böyük bir roman qədər mənalı, əhatəedici və güclüdür» - qənaətinə gələndə də, Mirzə Cəlilin bədii təsvirdə hadisə, fakt və insanları müqayisə üsulundan istifadə etməyini çox sevdiyini yazaraq «Kontraslı lövhələr realizm üçün çox məqbul, münasib üsuldur. Rənglər, səslər, münasibət və görüşlər öz-özündən aşkara çıxır, aydınlaşır. ...Bu yaradıcılıq üsulundan ədib bütün janrlarda (dram, nəsr, fel-yeton) istifadə etmişdir» - qənaətini verəndə də tək «Molla Nəsrəddin» məktəbinin yaradıcısının deyil, ümumilikdə nəsrimizin poetik axtarışlarını təhlilə çəkir, problemə məhz bir yaradıcılığın sferasından yanaşaraq ümumiləşdirmələr aparırdı. C.Məmmədquluzadə həm öz əsrinin «səciyyəvi tiplər silsiləsini yaratmış» nümayəndəsi kimi təhlil edilir, həm də bu cür tip yaradıcılığının, satiranın, tənqidin XX əsr nəsrinə üçün xarakterik bir xüsusiyyət olduğu göstərilirdi. Mir Cəlal «Böyük ədib» məqaləsində Ə.Haqverdiyevin «Dağılan tifaq», «Bəxtsiz cavan», «Pəri cadu» kimi əsərlərini təhlil edərək, onları «istər mövzu, istər məqsəd və

məfkurəvi istiqamət etibarilə bir-birinə bağlı, bir-birini tamamlayan, sənətkarın inkişafını təmin edən əsərlər» adlandırır, ədibin əsas üslubunun tənqidi realizm olduğunu vurğulayır və bu əsərlərin təhlili ilə yazıçının yaradıcılığında bədii-fəlsəfi düşüncənin, nəzəri-estetik qənaətin, siyasi-məfkurəvi yanaşmanın hərəkət trayektoriyasının əsas istiqamətlərini müəyyən edirdi.

Mir Cəlalin fikirlərində dövrün bəzi proletkultçu tənqidçilərinin ibarələrində olan vulqar sosializm elementləri yoxdur. Çılğın və emosional siyasi dəyərləndirmə demək olar ki, müşahidə olunmur. Məsələn, o, Sabir haqqında məhz mətnin, əsərin, yaradıcılığın dəyərləndirilməsi nöqtəyi-nəzərindən çıxış edərək yazırdı: «Bəzən tədqiqatçılar böyük şairin fəhlə həyatından müstəqim şəkildə yazmamasını guya onun «məhdudluğu», guya «inqilabi demokratlar səviyyəsinə qalxa bilməməsi» kimi izah etmək istəyirlər. Tamamilə əsassız olan, vulqar sosiologiya cəbhəsindən gələn belə iddianın Sabir yaradıcılığına və eləcə də ədəbiyyat tariximizə yanlış və qeyri-elmi bir münasibətin nəticəsi olduğunu söyləməyə ehtiyac yoxdur». Bu baxımdan da qeyd etmək olar ki, bu alimin tədqiqatları siyasi mühitin ab-havasının təqdimi cəhətdən deyil, elmi-nəzəri cəhətdən daha zəngindir.

Mir Cəlalin haqqında yazdığı, seçərək dəyərləndirdiyi yazıçıların demək olar ki, hər biri öz yaradıcılıqları ilə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının siması, mahiyyəti, məğzini təşkil edirlər. Mir Cəlalin elmi yaradıcılığı da özünün fərqli istiqamətləri - klassik irsin tədqiqi, müxtəlif elmi-nəzəri problemlərin araşdırılması, klassiklərin yaradıcılığının dəyərləndirilməsi ilə müasir ədəbiyyatşünaslığın tədqiqat obyektinə çevriləcəyi zamanı göz-ləyir. Klassik Şərq poeziyasını və poetikasını dərinləndirən bilən, klassik ədəbiyyatın bütün mərhələlərindən xəbərdar olan alimin monoqrafiya və elmi məqalələrində əldə etdiyi elmi qənaətlər bu gün belə öz aktuallığını itirməyib və ədəbiyyatşünaslıq tariximiz üçün əhəmiyyətini qorumaqdadır. Xüsusilə, nəzərə alınsa ki, o üç cildlik Azərbaycan ədəbiyyat tarixinin hazırlanmasında

yaxından iştirak edib, kitabdakı bir sıra məqalələrin, «XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı» və «Ədəbiyyatşünaslığın əsasları» kimi dərsliklərin həmmüəllifidir, bu elmi-nəzəri irsin öyrənilməsinin əhəmiyyəti daha önəmli səciyyə daşıyır. Bu səbəbdən də onun klassik irslə bağlı fəaliyyətinin, yaradıcılıq metodu, realizm və romantizm haqqında qənaətlərinin, Nizami, Füzuli, C.Məmmədquluzadə, M.F.Axundzadə, Ə.Haqqverdiyev və b. klassiklərin yaradıcılığı haqqında elmi-nəzəri qənaətlərinin tədqiqinə ehtiyac vardır. Bu, ədəbiyyat tarixçisi Mir Cəlal irsinin zamana qarışmasına və zamanla yarışmasına ən dəyərli töhfə olardı.

Elnarə Akimova,

*Filologiya elmləri doktoru,
dosent*

«MİR CƏLAL PAŞAYEV»: GƏNCLƏR ÜÇÜN İNTERNET E-KİTABXANA VƏ KREATİV İNNOVATİV MƏRKƏZ» YYSİB-NİN LAYİHƏSİ

2020-ci ilin iyul ayının əvvəlindən etibarən Yeni Yazarlar və Sənətçilər İctimai Birliyi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının 2019-cü ilin qrant müsabiqəsi çərçivəsində maliyyələşdirilən növbəti kreativ layihəsini həyata keçirilməyə başlayıb. “Mir Cəlal Paşayev»: Gənclər üçün İnternet e-kitabxana və kreativ-innovativ mərkəz” layihə, İnternet və sosial şəbəkələrdən yararlanaraq, dünyada yaşayan 55 milyonluq azərbaycanlı soydaşlarımız, xüsusən də gənclərə ünvanlanıb. Üç aylıq layihə çərçivəsində «Mir Cəlal Paşayev» İnternet resursu, kitabxana.net – Milli Virtual-Elektron Kitabxana polratında eyni adda elektron kitabxana bölümü və sosial platformalarda kreativ-innovativ kontentlər yaratmaqla, son illər xaricdə ölkəmizə qarşı böhtanxarakterli materiallar yayanlara qarşı intellektual-mədəni cavab vermək nəzərdə tutulur. Layihə icraçıları yeni nəslin nümayəndələrinin marağını cəlb edəcəyinə əminidilər.

Layihə görkəmli yazıçısı, dəyərli alim Mir Cəlal Paşayevin yaradıcılığını, kitablarını, ədəbi-bədii, elmi-filoloji irsini İnternet, elektron kitabxana və sosial şəbəkələr vasitəsilə gənclərə çatdırmaqla, onların milli-mənəvi dəyərlərimizə sayğı və sevgi hisslərlə böyüməsinə təkan vermiş olacaqdır. Sevimli nasir və görkəmli alimin əsərlərindən ibarət elektron kitabxananın alt bölümünü yaradıb zənginləşdirməklə, Feysbuk sosial şəbəkədə «Mir Cəlal Paşayev» Kreativ-İnnovativ Mərkəz yaratmaqla ədibin indiyə qədər nəşr olunmuş kitablarının elektron variantlarını bir resursda cəmləməyi, eləcə də onun aforizmlərindən ibarət kitabın kağız və elektron variantda nəşrə hazırlanaraq çapı-yayımı, ictimai-virtual təqdimatı nəzərdə tutulur.

Məlum olduğu kimi 55 milyonluq dünya azərbaycanlıla-

rının böyük əksəriyyəti xarici ölkələrdə yaşayır və onların arasında dəyərli elmi və bədii yaradıcılıq nümunələrini yaradan, ədəbiyyatımızın, filoloji-humanitar elmimizin görkəmli nümayəndəsi Mir Cəlal Paşayevin intellektual-ədəbi düşüncə məhsullarını, əsərlərini yaxından tanımayan gənc nəsil böyüyür. Layihə virtual imkanlardan yararlanaraq milli ədəbiyyatın, bütöv Azərbaycanı birləşdirən kulturoloji-ədəbi model kimi izləməyi, tanıتماğı, e-kitblarla humanitar düşüncəmizin bu istiqamətinin araşdırılmasını, tədqiqini, populyarlaşdırılmasını dəstəkləyir.

Aydın Xan Əbilov,

*Yeni Yazarlar və Sənətçilər İctimai Birliyinin sədri,
Prezident təqaüdçüsü, layihə rəhbəri, yazıçı-kulturoloq*

**«Mir Cəlal Paşayev»: Gənclər üçün İnternet e-kitabxana və kreativ-innovativ mərkəz»
YYSİB-nin kreativ-innovativ layihəsi**

Kulturoloji layihənin maliyyələşdirən qurum:
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurası:
www.cssn.gov.az

Yeni Yazarlar və Sənətçilər İctimai Birliyi:
www.yysq.kitabxana.net

Feysbukda «Mir Cəlal Paşayev»: Gənclər üçün İnternet
e-kitabxana və kreativ-innovativ mərkəz»
kreativ-geoinnovativ layihəsi çərçivəsində rəsmi səhifə:
www.facebook.com/kreativlayihe

«Mir Cəlal Paşayevin ədəbi-elmi yaradıcılığı»
bölümündəki elektron kitablar:
http://kitabxana.net/?oper=e_kitabxana&cat=188

MÜNDƏRİCAT

Azərbaycanı yaradıcılığında yaşadan görkəmli şəxsiyyət:	
Mir Cəlal Paşayev	3
Yazıçı və zaman	9
Yazıçı Mir Cəlal, şair Mir Cəlal	13
Mir Cəlalin bədii əsərlərində aforizmlərin mənə qrupları	22
Mir Cəlal, yaxud ədibin idealları	35
Ədəbiyyat tariximizi yaradanlar: Mir Cəlal Paşayev	41
“Mir Cəlal Paşayev”: Gənclər üçün İnternet e-kitabxana və kreativ-innovativ mərkəz” YYSİB-nin layihəsi	52

Mir Cəlalin fikir dünyası

Aforizmlər, elmi məqalələr

Azərbaycan dilində

Çapa imzalanmışdır: 28.09.2020

Kağız formatı: 60x84 1/16

Həcmi: 3,5 ç.v.;

Sayı: 250

Kitab “Avropa Nəşriyyatı” MMC-nin
mətbəəsində hazır diapozitivlərdən
istifadə olunmaqla
ofset üsulu ilə çap edilmişdir.

Ünvan: Bakı ş., Mətbuat pr. 504